

A szenvedő igék a XVI. századi Dunántúl nyelvjárásában

Régóta vitatott, sőt napjainkig lezáratlan kérdése nyelvészeti irodalmunknak, vajon a szenvedő igeragozás idegen hatásra keletkezett-e vagy természetes úton létrejött, természetes igényeket kielégítő belső magyar fejlemény. E probléma tisztázásához nem elméleti úton, hanem minél nagyobb nyelvtörténeti, illetőleg nyelvjárási anyag feldolgozásával juthatunk csak közelebb. Ezt kívánja szolgálni a következő dolgozat, amikor a XVI. századi Dunántúlra lokalizálható missiliseket, hivatalos iratokat, illetve Wathay Ferenc Önéletírását, valamint Énekeit alapul véve olyan jellegű forrásokat használ kiindulópontul, melyek különféle nyelvhasználati, illetőleg stílusrétegeket képviselnek: a missilisek többé-kevésbé a mindennapi beszélt nyelvnek, az iratok a hivatalos stílusnak, az Önéletírás a beszélt nyelv igényesebb, magasabb szintjének, végül az Énekek az irodalmi nyelvnek reprezentánsai.¹

A szenvedő ige képzésével kapcsolatban először az alapszóval foglalkozom, illetőleg a képzett ige struktúráját mutatom be, majd a származékszó jelentéstípusait vizsgálom. Előre kell bocsátanom, hogy e tanulmány a XVI. századi Dunántúl nyelvjárásának képzőrendszerét feldolgozó készülő munkám egy része, s minthogy ebben a képzők felosztását jórészt KÁROLY SÁNDOR *A magyar intranszitiv—transzitiv igeképzők* (ÁltNyT. V, 189—218) című tanulmányában bemutatott szempontok alapján végeztem el, az igelemek elnevezésére a jelen dolgozat is KÁROLY terminológiáját alkalmazza.

A százharminchárom különböző alapszóból képzett több mint háromszáz adatomban szinte mindig tranzitív igéhez járul a szenvedő képző. Túlnyomórészt tisztán tranzitív ige az alapszó, de gyakran részben eleven, részben

¹ Saját, több mint 300 missilist magába foglaló gyűjteményemből az adatok bemutatásakor kiemelem azokat a levélírókat, akiktől számottevőbb anyag maradt fenn. Így elkülönítem Akách István 23 és Bagodi András 100 levelét. De ezekre is, éppúgy mint a többire az eredeti forrásjelzéssel utalok. Ez rendszerint az Országos Levéltár Batthyány hercegi család levéltára (OL. Batth. cs. lt.), olykor a Szombathelyi Állami Levéltár (SzÁL.). A DM. jelzés a tőlem közzétett Dunántúli missilisek a XVI. században című MNyTK. 121. számú füzetre vonatkozik. A SoprLev. rövidítés HÁZY JENŐ, XVI. századi magyarnyelvű levelek Sopron sz. kir. város levéltárából. 1928. című kötetét jelzi. Wathay Énekei (WÉ.) és Önéletírása (WÖ.) az RMKT. XVII. sz. 1. kötetében található.

elhomályosult kauzatív alakból indul ki a képzés. Előfordul az is, hogy tisztán tranzitív ige műveltető képzős változata veszi fel az amúgy is műveltetőből alakult passzívum szuffixumot: 1562: „lólkómeth ayanlom az en mennei szenth attymnac kezeben, az honneth en belem *adattatoth*” (SoprLev. 17); 1585: „kynek akarattyabwl myndenek byrattatnak” (SoprLev. 125) stb. Ezekben a műveltető képzőnek általában semmi szerepe nincs. De kivétel is akad: 1575: „[az ezüstmívet] Senkynek ky se adna, miglen. . . Anna azzonnak Peczetes lewelet teölle *kwdtettet* lattya” (DM. 66); 1605: „[a király] szörnien meg haraguek, Mindgiartt es yll leuele *irattatek*” (WÉ. 198); „Hermon tüle [a királytól]. . . giorson *hiuattatek*” (203). Ezekben a példákban az ige valódi műveltetést is kifejez.

Néhány kivételes esetben olyan, történést kifejező ige alakul passzívum-má, amely mai nyelvérzékünk szerint nem vehetne fel szenvedő képzőt. Négy adatom van az *indultatik*, kettő az *osztatik* s egy-egy a *romlatik*, *öregbületik* és az *illetik* igeire.

Mínthogy ezekben az esetekben sokkal természetesebb volna az egyszerű mediális alkalmazása: *indul*, *oszlik*, *romlik* stb., érdemes ezeket a szövegkörnyezettel együtt idézni, mely — úgy tűnik fel — a passzív használatra bizonyos fokú magyarázatot nyújt. Az első esetben a soproni városbírónak tesznek szemrehányást Zrínyi jobbagyának jogtalan elfogatása s pénzének elvétele miatt. Amennyiben a városbíró nem küldi el az elvett pénzt, erőszakhoz fognak folyamodni: 1570: „ha peniglen kmed masthan megí nem adnaya [a pénzt] byzon soha töbwl nem Irok es nem kwdők erthe de oli mogyath thalalom hofi dwplawal Ide helembe fogyak hozny kynek kmed lezen oka effele haborwsagnak, hofi ha *arra Indwltathyk az dolog* karba nem marad az en kmes wram Jobagija” (SoprLev. 39). A másik helyen két család egyenetlenkedéséről számolnak be: 1594: „Az dologh penygh a’ mynt az kétfél kewzewt *Indwltatot*”; „az actor mynemew tanáchbwl *Indwltathwan* merészlewte. . .” (SoprLev. 183). Az *osztatik* egy végrendeletből való: 1589: „az feleüel pedig az en leanyom Poki Soffia oztozzek az Katha leanyomtul megh maradoth giermekekkel. *keet fele oszlassek*”; „Ha pedigh mind az kettenek holta törtennejek tahat *ket fele oszlassek* mind valahol my ennekem leszen” (SoprLev. 149). A *romlik* passzívumát Wathay Énekeiből idézhetjük: 1605: „Az kett kiraly között sok Sido *romlatek*” (WÉ. 177). S végül egy adat az *öregbületik*-re: 1573: „Nagsagod Commendalnaya, hogh Nagod vtan mehethne elew dolga, es zerenchaya *eregbewlthethethneyek*” (OL. Batth. cs. lt. 154). Mindezekben az esetekben az igék mediális alapjelentésük lévén a történést hangsúlyozottan fejezik ki, de a szenvedő igealak segítségével egyszersemind arra is tudnak utalni, hogy a történet nem magától megy végbe, hanem az udvariasságból meg nem nevezett vagy a szövegkörnyezetből úgyis kideríthető személy vagy személyek cselekvése, hatása eredményeképpen.

De ha tovább vizsgálódunk, kínálkozik egy másik hipotézis is, amely egy-

úttal a forrásainkban és nyelvjárásainkban mindmáig gyakori *kelletik* igealak keletkezésére is megpróbál fényt deríteni. Mivel azonban ez a magyarázat már egy másik igenem, a mediálisok problémakörébe vezet át, s bizonyító anyagát jórészt onnan meríti, ezt a passzív igekről szóló fejezetet nem terhelem túl szorosán ide nem tartozó elmélgedésekkel, inkább külön cikkben foglalkozom a kérdéssel.

Az *illetik* egyetlen előfordulása: 1598: „az kiknek az my *Illetyk*” (Sopr Lev. 208) a végrendelet szövegezőjének hivataloskodó stílusáról árulkodik.

S még egy „rendhagyó” igealakról kell megemlékeznünk: 1605: „Asiaban Juhh, s Barom, Jar es *legeltetik*, ky szanth s- kaszalodik” (WÉ. 174). E változat többféle feltevést enged meg. Meglehet, hogy az ige tulajdonképpen nem is szenvedő, hanem cselekvő, akkor a fogalmazást kell elmarasztalnunk, illetőleg pongyolának ítélnünk. Lehetséges, hogy a *legeltettetik* rövidített változatáról van szó. Teljesen rendhagyó akkor, ha az intranszitiv bennható *legel* a szenvedő ige képzésének kiinduló pontja. S végül esetleg feltehető, hogy a *-tetik* ugyanazt a szerepet tölti be, mint a *kaszálódik -ódik* képzője.

A szenvedő igeképző sohasem sűrít magába gyakorító vagy mozzanatos jelentésárnyalatot, így ezek kifejezése külön képzőkre hárul. Ilyenkor duratív, illetve momentán képzős alapszó veszi fel az *-atik*, *-tatik* passzívumi szuffixumot. Az alapszó gyakran denominális verbum. A ható ige képzője az *-at*, *-tat* után és az *-ik* előtt foglal helyet: *láttathatik*, *nyittathatik* stb.

A szenvedő ige struktúrája tehát adataim szerint a következő lehetett a XVI. századi Dunántúlon:

puszta ige + <i>-atik</i> , <i>-tatik</i> :	44	33%	(ebből tárgyias ige 42, tárgyatlan 2)
kauzativ képző + <i>-atik</i> , <i>-tatik</i> :	32	24%	(ebből <i>-t</i> : 17; <i>-it</i> : 7; <i>-szt</i> : 5; <i>-sztal</i> : 2; <i>-l</i> : 1;
műveltető <i>-at</i> , <i>-tat</i> + <i>-atik</i> , <i>-tatik</i> :	9	7%	
mediális képző + <i>-atik</i> , <i>-tatik</i> :	5	4%	(ebből <i>-ul</i> : 2; <i>-l</i> : 2; <i>-d</i> : 1)
gyakorító képző + <i>-atik</i> , <i>-tatik</i> :	16	12%	(ebből <i>-gat</i> : 4; <i>-l</i> : 3; <i>-doz</i> : 2; <i>-col</i> : 1; <i>-d</i> : 1; <i>-dal</i> : 1; <i>-lal</i> : 1)
mozzanatos képző + <i>-atik</i> , <i>-tatik</i> :	2	1%	(ebből <i>-n</i> : 1; <i>-t</i> : 1)
denominális képző + <i>-atik</i> , <i>-tatik</i> :	25	19%	(ebből <i>-l</i> : 12; <i>-z</i> : 8; <i>-it</i> : 4; <i>-gat</i> : 1)

A származékszó jelentése. A passzívumi igealakot különféle funkcióban használják forrásaim.

A) A teljes szenvedő szerkezet, melyben a grammatikai alanyon kívül eredethatározóként a tulajdonképpeni cselekvő is szerepel, jelöli, hogy a mástól kiinduló cselekvést az alany elszenvedi. Egyforma hangsúly esik tehát a cselekvésre (történésre) magára, valamint az aktív és a szenvedő alanyra egyaránt. Ezek jelentése igen közel áll a tisztán tranzitív igével alkotott szerkezetekéhez, s mindig át is alakíthatók alannyal és tárggyal rendelkező háromtagú igei szintagmává. Forráscsoportjaim közül nem találtam ilyet Bagodi András száz levelében, s nem került szemem elé a csak tallózva kicédulázott vegyes 200 missilisben sem. A kiadott 71 dunántúli missilis mindössze két, a Soproni Levelek kötete és Akách István egy-egy adattal képviselteti magát. Wathay Ön-

életírásában csupán három van ebből a szerkezetípusból, Énekeiben viszont csaknem ötvenszer találkozunk vele.*

Dunántúli missilisek: 1561: „*az feiedelentul [!] valami Kegelmessegh Raytā Megh Jelenteteth uolna*” (22); 1575: „*miglen... Anna azzonak Peczetes lewelet teölle kwldettetet lattya*” (66).

Akách István leveleiből: 1570: „*wgh hyrdettetyk megh Zolga byrak altal* (OL. Batth. cs. lt. 166).

Soproni levelek: 1589: „*semi fele dologh eleő nem uitethetik az emberek-tol*” (150).

Wathay Önéletírása: „*Baratitul mikor intetett uolna*” (539); „*egi... Töröktüll... meg ismertetem*”; „*Ill' retteretes... Probay altall azertt Istennek... meg rostaltatam*” (551).

Wathay Énekei: „*azon Niomorusagh altall megh probaltassanak Hiuey*” (141); „*Nemetekbennis Portul sok haniatek*” (148); „*[a népség] Töröktüll... uagatek öletek*” (157); „*az Dido keserues Thöretüll en megh nem banttatam*” (172); „*Malomkú darabtuill mind özuö töretek*”; „*Kitüll... Isten rutuill czufultatek*” (176); „*Isten ezektüll... karomlatik*” (182); „*kis artatlankak... edes Annioktuill ell hagiattatanak*” (183); „*Sött magok egimastul ott uagdaltatanak*” (188); „*Eröss hartzok kettfeltüll kezdetenek*” (194); „*Sidoktuill Baluan nem tizteltetek*” (198); „*meg tiltatank tüleök ez szandekban*” (199); „*Hermon tüle... hiuattatek*” (203); „*Tarsa tüle lattatik*” (212); „*Az Butul... megh emeztetöm*” (222); „*Istenteöll... the megh utaltattall*”; „*Haboktuill hid el nem burettatoll*” (223); „*Hogi megh Bolondult, tülem Alettatek*” (236); „*Az Farkasoktuill, ne hagy el szaggattassam*” (240) s még 30 adat.

B) A szenvedő igék második jelentéscsoportja azokból a szerkezetekből adódik, amelyekből hiányzik a *-tól, -től* ragos eredethatározó. A tulajdonképeni cselekvőre itt azért nem esik hangsúly, mert a történet a fontos, a cselekvést nem egy megnevezhető határozott alany végzi, a szenvedő szerkezet az általános alany kifejezését szolgálja. A Dunántúli missilisekben, Bagodi leveleiben s Wathay Önéletírásában nem találtam rá példát, egyéb kéziratos gyűjteményemből s a Soproni Levelekből is csupán 2—2, Wathay Énekeiből viszont 16 általános alanyra utaló szenvedő képzős ige gyűlt össze.

Kéziratos gyűjtemény: 1559: „*minden akar melj Newel Newezthessek Peor pattwar le zallyon*” (SzÁL. Szelestey cs. lt. 2. cs.); 1578: „*egieb fele Morhak myndenek akar my newel Neweztessek*” (SzÁL. Szentgyörgyi Horváth cs. lt. 11. cs. Fasc. X, No. 6).

Soproni Levelek: 1588: „*a' mynt mondatyk, que culpare soles, ea tu ne feceris ipse*” (139); 1598: „*Nem thwdatik michoda gonoz zandekbwl arra Indultattanak*” (207).

* Mínthogy az *-atik, -etik, -tatik, -tetik* képző bármely igéhez járulhat, nem volt értelme a származékok abc rendjét követni, inkább forrástípusok szerint mutatom be őket, ugyanis — amint később látni fogjuk — a szenvedő alak használata a szöveg műfajára lehet jellemző.

Wathay Énekei: „Szenth uag’, es *aldassall*” (143); „Thöltestüll kapu meg sem *nittathatek*” (157); „*Ditzertessell* örökön öröke” (164); „[a csecsemők] Böczöben, s utfelen *hagigaltatanak*... Falukban s mezökön igi *talaltatanak*” (183); „Köbeöll kuttannal s Duna mellett ez *lattatott uala*” (185); „Hog’ Venek között *megh koronasztassall*” (216); „nem heaban hat hogi *böczültetik*” (219), még 8 példa.

C) A XVI. századi dunántúli nyelvjárásban a szenvedő igealakot legtöbbször akkor használják, amikor az aktív cselekvő alanyt nem akarják vagy nem tudják megnevezni, az igealak tehát határozatlan alanyt fejez ki. Így az alany érdektelen lévén, a teljes hangsúly az ige jelölte cselekvésre, történésre esik. Erre a kategóriára minden forrástípusomban bőséges példatáram van.

Dunántúli missilisek: 1591: „*Adassek* ez lewel”; „azth remelytek hogh az oztaly wthan *talaltatoth wolna* ez az Jozagh”; „az *kywantatyk*... hogh azth megh byzonecham” (7); „wolph oll’ wegezes hog’ az lewelek Dobran *tartassanak*... es mikor ziksegh kywannya egyenleo akaratbol *eleo wetessenek*” (11); 1592: „az howa *paranchyolthathyk*... Indwlyak” (33), még 6 adat.

Akách István levelei: 1571: „*ki Rekeztetet* es *megh foztatoth* mynd Jozagawl smynd morhayabwl” (OL. Batth. cs. lt. 150); 1573: „Az locumtenentian egyeb causak nem *Iteltethnek*” (OL. Batth. cs. lt. 156); 1573: „Egyeb rendbely perek Nagod ellen Semmyk nem voltanak kyk *beualtattanak wolna*” (OL. Batth. cs. lt. 162). Még 3 adat.

Bagodi András levelei: 1573: „Akach dolga... Bator *meg’ lattassek*” (OL. Batth. cs. lt. 1259); 1575: „waswarath terwyn Zek *zolgaltatyk*”, „Ez lewel *Adassek*” (OL. Batth. cs. lt. 1300).

Egyéb kéziratos gyűjtemény: 1598: „Az lonak az szerszama is vy nem *talaltatot*... most az fele szerszam vy nē *talaltatik*” (OL. Batth. cs. lt. 109); 1574: „Ez level *adassek*” (OL. Batth. cs. lt. 583); 1589: „ha te Nagodnak illýen zeghen zolgayanak zolgalatya valamiben *keuantatyk* Te Nagod Paranchyollyō” (OL. Batth. cs. lt. 8282); 1573: „A thörwyn walakynnek mytt mwat *megh adattatyk neky*” (OL. Batth. cs. lt. 23 981). Még 7 adat.

Soproni Levelek: 1562: „Ez lewel *Adaszek*” (14); 1562: „lólkómeth ayanlom az en mennei szenth attymnac kezében, az honneth en belem *adattatoth*, Testamenth (!)... ez földnek melybwl *theremteteth*” (17); 1563: „menekezenek tyztessége *szolgaltatyk*” (27); 1572: „ha idew *Engettetik* neki, meg Byzonyeytom” (45); 1589: „walami terweniwkn *zolgaltatik* ez Jowe zerdan” (147); 1590: „az kegték leweleblwys *Informaltathō*” (161); 1594: „az actor *találtatoth* bynesnek lenny” (182); 1594: „ez mēltatlan keresetnek hel ne *adassek*” (184); 1598: „el eghet hazak három eztendeigh megh ne *rotassanak*... azon falvban ne lakhassanak... onand oroke *ky Izetteszenek*” (207). Még 21 példa.

Wathay Önéletírása: „*themettetett* az Babothy Zent Egihazban” (539); „az Isten es Fegiuerderek szerzam segettseg leuen, elethem *meg tartatek*” (543);

„Első kezfogasom *iratik*” (544); „Es mys szegin Marothiuall... egi hazban *tartatnank*” (545); „Feieruarban nem *köldetem*” (547); „koczikra *rakattank*”; „*el arultatom*” (549); „Vasban *ueretem*”; „Nagi Andrasnak *hiuatom*” (550); „*Meg ismertetem* hofi Feieruari rab uagiok”; „*Ismeg meg fogatom*”; „*Indethatank* Constantinopolj fele”; „Thömösuarban *uitemem*”; „*megh* nem *uerette-tem*”; „nagi undok Vassall *meg ayandekoztatam*” (551). Még 29 adat.

Wathay Énekei: „sokakat akara hog’ *meg probaltassanak*” (141); „Kettfelöll algiu hatt oda *uoniatek*”; „Begh felesege sok Bulia *fogatek*” (148); „Herzeg nepeis ott *megh szamlaltatek*”; „Jo három eszer Puskas *ualaztatek*, Storumbergh hada s maga ben *hagiatek*” (149); „Buday Bassa es ott *megh öletek*” (151); „Alab az Neuek irua *talaltattnak*” (153); „Jantzar Agahoz Satorban *hozatanak*”; „Palota kapunall *le uagattak uala*” (158); „Ky az Bünösökert iöuen *boczzattatal*”; „eröttünk *meg kinzatal*” (164); „Christus eleiben *Vite-teöll*” (169); „Az Vilagh uegere taland *uitemeöm* Hogy ill’ erös Vasakban... *teteteöm*, s Vttra *küldetheöm*... Tengerre *uitemeöm*, s ott thaland *megh emesz-tetöm*”; „Ime mint *foztatam* es mint *Chalattam*” (172); „*megh tiltatott* ennekem... minth akarnam ugy Jarny” (173); „Kett uad Boriustehen szekerben *fogatek*, Kiknek Boriok tüleök othon *rekeztetek*” (176); „The orszagod ime kette *szakaztatik*” (177); „hidgiönk Istenben es *meg segettetünk*” (192); „Ig’ *kezdetik*... rendel Versekben” (194); „Sok *eöletek* sokan foglia esenek” (195); „Joseph... Tömlöztben... *tartatot uala*” (217); „Wy föld *Teremptetik*”; „Testunk... *föll thamaztatik*” (225). S még 63 példa.

D) Elég egy pillantást vetni a fenti C) pont alatt tárgyalt példákra, s azonnal megállapíthatjuk, hogy e passzívumok az alany határozottságának különböző fokozatait jelölik. Míg például az *új föld teremtetik, testünk föltámasztatik* mondatokban pontosan tudjuk, hogy Isten a cselekvés végrehajtója, s az *így kezdetik renddel versekben* sor magára a szerzőre utal, addig a *sátorba hozatának, sok öleték* típus cselekvője valóban határozatlan. Másrészt az ige kifejezte cselekvés aktivitása sem egyforma. A *herceg népe megszámláltaték* vagy *ez levél adassék* passzív igéi a számlálást és a levélátadás folyamatát, illetőleg mozzanatát aktívabban fejezik ki, mint a *megtiltatott énekem* vagy az *íme mint fosztatám és csalatám* igéi, melyekben ugyan természetesen a tiltás, fosztás, csalás cselekvését is érezzük, de fontosabbnak látszik ennél a cselekvés eredményeképp bekövetkezett állapot kifejezése: ’tilos nekem’, ’kifosztott, megcsalt ember vagyok’. Ilyenkor gyakran előfordul, hogy a valódi cselekvő (-tól, -től ragos eredethatározó) kitétele egyáltalában nem szükséges, sőt sokszor szinte lehetetlen. Az alábbiakban az ezekhez hasonló példákat külön csoportba gyűjtöm, mert úgy érzem, a cselekvő háttérbe szorításával és az állapot hangsúlyozásával ezek jelentéstani szempontból már átmenetet képeznek a mediális igék felé.

Dunántúli missilisek: 1568: „az My marha oth *thalalthathyk* az keth Zekrynbe... Menedekheth aggyö Rola” ’van’ (31). Kerecsényi Kristófné férje ha-

lálát beszélve el a következőket írja: 1572: „hanem masth az my Jegiek Rayttha ky *Thethethek*” (65). Ebben az esetben alig lehetne kifejezni a „cselekvőt” (mi által tétettek ki a jegyek? mi tette ki a jegyeket?), a *kitétettek* igét helyettesíthetjük a mediális *mutatkoztak, előttünk* igével.

Soproni Levelek: 1553: „kyrálnak ew felsegennek Jeles dolgayban foglal-tatam” ’voltam elfoglalva’ (2). A cselekvő kitevése itt is erőszakolt, szinte lehetetlen. 1579: „prokatorth kellyene fogadnom... merth az tarnok zek *el kezdetyk*” (78). Ebben az esetben kitehető lenne a kitől? kérdésre felelő, cselekvőt jelző eredethatározó, de a levélíró csak a történést magát tartja fontosnak, ebben a mondatban alkalmasabb volna az *elkezdődik* ige. 1586: „nem szüksegh ti kegnek, az miklos fogoly felol... Irnia... mert az dologh *el uegeztetet*” ’rendben van, el van intézve’ (127). 1588: „ha az szeghenyeknek *nem Engettetyk*, bizony Inkab ez Illyen kazdagoknak” ’nincs megengedve, tilos’ (139). Ha összevetjük ezt a példát a C) típusba tartozó két másikkal: „ha idő engedtetik neki, megbizonyítom” és „könyörgésem csak ez, hogy engedtetnék itt egy kis házacskát megvennem”, nyilvánvaló, hogy ez utóbbiakban a megengedés cselekedete a hangsúlyos, míg az előbbieken a meg nem engedés eredménye. 1594: „A mynt az lewrynczel walo Igyenetlenssegh *kezdetewi*” ’kezdődött’ (184); 1598: „őnekik terhesnek *latatik* Hog...” ’látszik’ (207). Még 6 példa.

Wathay Énekei: „az Niomorusagban... Bekesegh türes *kiuantatik*” ’szükséges’ (142); „Wilagon ualami Allath *lattatthatik*, Isteny hatalmad mindenben tündöklük” ’látszik’ (144). Egy csata leírásakor fordul elő: „Negizaz ha uala ki *talaltatek* Ep” ’akadt’ (156); „the hiueidnek megh haiok szalokis nalad szaman tartatik” (165). A *nálad a töled* helyett a cselekvő mellőzését jelzi, az állapot a fontos: ’számon van tartva’. „Az Thermöfak... Thauaszal... szep uiragokkuall öltözue *lattattnak*” (170); „Olympus Hegey magassan kekkelnny, tülem tauull *lattattok*” ’látszódnak, látszódtok’ (173); „ebbeöl... Had sok *thamaztatek*” ’támadt’ (177). Még 11 példa.

Érdemes táblázatban összegezni az eddigieket:

	DM.	AI.	BA.	EGy.	SL.	WÖ.	WÉ.
A) típus:	2	1	—	—	1	3	49
B) típus:	—	—	—	2	2	—	16
C) típus:	12	7	3	12	32	44	93
D) típus:	2	—	—	—	12	—	17

A táblázatból, valamint a közölt és közzé nem tett adattárból több következtetés vonható le. Mindenekelőtt megállapíthatjuk, hogy a teljes szenvedő szerkezet, mely *-tól, -től* ragos vagy *által* névutós eredethatározóval a tulajdonképpeni cselekvőt is kifejezi [az A) típus] elsősorban az irodalmi nyelvben használatos. S ez érthető is a XVI. században, amikor a közkézen forgó, nyomtatásban megjelent könyvek jórésze vagy latin nyelvű, vagy latinból való fordítás, bennük tehát számos hasonló jellegű szerkezet fordul elő. Így nem vélet-

len, hogy ez a fajta passzívum az irdalmi alkotások jellegzetes stílusbeli sajátosságává vált, s hogy Wathay, aki Énekeit nem csupán a maga számára, hanem azzal az igénnyel írta, hogy azokat mások is olvassák, oly gyakran él ezzel a stíluselemmel. Ugyanez a Wathay Önéletírásában, melynek nyelve sokkal közelebb áll a mindennapi beszélt nyelvhez, már jóval ritkábban használja ezt az A) típusú szenvedőt. Az Énekek összes passzív alakjának 28%-a, az Önéletírás összes szenvedő igéjének viszont csupán 6,4%-a tartozik ide. — A latinból való fordítás íze érződik egyes levélzáró, levélkezdő formulákban is. A következő példák különösen jól mutatják a latinos szenvedő és a magyaros műveltető szerkezet keveredését: 1592: „Sok Jokath Istentwl Egesseggel, es szerenches hozzw Elettel Megh Adathny kywanok” (DM. 33); 1594: „kijwanok az Istentől Nagnak. . . mynden Jo szerenchesketh hoszŵ eleteth, Es nagy Jo Egessegeth boldogul megh adatnij” (DM. 34).

Az általános alanyra utaló B) típus hivatalos jelleget, illetve biblikus hangulatot kölcsönöz a stílusnak, de viszonylag ritkán találkozunk vele.

A C) típus, vagyis a határozatlan alanyok szenvedő igével való kifejezése a XVI. századi Dunántúl írott nyelvében mindenféle forrástípusban egyformán népszerű. A táblázat összes passzívumainak több mint 65%-át teszi ki, sőt egyes szövegekben használata 90—100% körül mozog. A levelek főképp akkor élnek vele, ha hivatalos dologra utalnak, a testamentumok, bírósági végzések, menedéklevelek stílusához pedig szorosan hozzátartozik. Az irodalmi igényű alkotások elsősorban események, történések leírásakor alkalmazzák, ezért találkozunk vele olyan nagy számban az Önéletírásban, ahol Wathay eseményekben dús életéről számol be. A passzívumnak ilyenfajta használata közel sem tűnik olyan idegennek, latinosnak, mint az első típusé. Azért nem, mert míg az A) típus esetében a XVI. századi magyar szerző is érezhette, hogy a mondatok jobban hangzanának a megfelelő tárgyias ige cselekvő változatával (*Isten ezektől káromlatik* helyett *Ezek Istent káromolják* stb.), a szenvedő szerkezet nagyon is alkalmasnak látszik annak kifejezésére, hogy nem tudom, vagy nem akarom a cselekvőt megnevezni. *Az aktor találtatott bűnösnek* vagy *a törvény szolgáltatik*-féle mondatokban a törvényszéki jegyzőkönyvek a XVI. század után még nagyon sokáig éltek e személytelenebb passzív változattal *az aktort bűnösnek találtuk, törvényt szolgálunk* személyesebb kifejezése helyett. Wathay történetleírásaiban a passzívum teszi lehetővé, hogy a cselekmény elevebben jelenik meg előttünk, mint az amúgy sem lényeges cselekvő: *Stromberg hada bent hagyaték, Budai basa megöleték* stb.

Ugyanilyen jól használható a passzívum a D) típusban, amikor a cselekvő annyira nem fontos már, hogy az igealak maga sem elsősorban a cselekvést, hanem a cselekvés eredményeként bekövetkező állapotot kívánja hangsúlyozni. *A dolog elkezdett* vagy *elvégeztetett* szinte teljesen személytelenül utal a történésekre, s nagyon sok olyan beszédhelyzet van, amikor éppen ennek kifejezése szükséges.

Hogy a passzívum ilyen alkalmazása valóban nem merőben idegen a magyar nyelv szellemétől, azt egyrészt azok a nyelvjárások mutatják, melyekben éppen ilyen használatban él mindmáig (pl. a csángóknál: Nyr. IX, 531).

Másrészt például még az 1910-es években is olvashatunk ilyet a Magyar Nyelv hasábjain: „Amióta . . . a *-tatik, -tetik* nem használtatik, azóta szemmel látható nyelvünk küszködése, miképpen fejezze ki az olyan állapotot, hol a cselekvés a fontos. Próbálkozik általános alannyal, visszaható igével, de csak csikorogva megy” (MNy. X, 160).

Mégis meg kell állapítanunk, hogy a szenvedő igealak nem élt a XVI. századi dunántúli nyelvjárásban, nem használták a mindennapi beszélt nyelvben. Ez a tény a táblázatból is kiolvasható. Bagodi András 100 terjedelmes levelében mindössze 3 passzívum van. Érdemes megnézni, hogy mind a három viszont *C* típusú, hivatalos jellegű „formula”. *Akách dolga* (a törvényszéken) *megláttassék; törvényszék szolgáltassék; ez levél adassék*. Hasonlóképpen hivatalos, törvényszéki eljárásokra utalnak Akách István passzívumai is. De a Dunántúli missiliséből megnevezhetünk néhány olyan kis- és középnemest, akik leveleikben egyáltalában nem használják ezt a formát. Így, hogy csak néhányat említek, nincs a Csányi család három tagjának 4 levelében, nincs Dersffy Farkas 4, Kávásy Jób 13, Kerecsényi László 5 s Kerecsényi Kristóf 4 missilisében.

A szenvedő ige tehát az irodalmi és a hivatalos nyelvből csupán a műveltebbek írott nyelvváltozatába került be, ott is elsősorban hivatalos stílusjegyként, de túlnyomó többségben olyan használatban (tudniillik a határozatlan alany kifejezésére s a cselekvés, történéis hangsúlyozására), melyre a szenvedő szerkezet a magyar nyelv szempontjából is alkalmasnak és természetesnek látszott.

E. ABAFFY ERZSÉBET

The Passive Voice in the Dialect of 16th Century Transdanubia (Dunántúl)

It has been long disputed in our linguistic literature whether the passive voice came into being under foreign influence or it is an intrinsic Hungarian development that emerged in a natural way, satisfying natural demands. The clarification of this question can be approached not in a theoretical way but through processing the greatest possible historical, dialectal material.

Therefore the author investigates three stylistic layers in the 16th century: 1. about 300 missilis letters (spoken language), 2. official documents

(official language), 3. the autobiography and songs of Ferenc Wathay (literary language).

The four types of the usage of passive voice are: *A*) the actual, acting subject appears as an adverbial modifier of origin besides the grammatical subject (*Malomkű darabtull mind özuö töretek*); *B*) the adverbial modifier of origin is missing, only the action or happening is emphasized, the passive voice expresses a general subject (*Nem thwdatik*); *C*) the passive voice expresses an indefinite acting subject (*Adassek ez lewel*); *D*) the acting subject is completely insignificant and the passive construction serves to express a state brought about as the result of the action (*az dologh el uegeztetet*). The total number of occurrences: *A* 57, *B* 20, *C* 203, *D* 31. The *A* and *B* types occur mainly in the literary language, the *D* type in the literary and official language, while the *C* type is almost general, though in correspondence it is fairly rare.

Though the passive verb form, especially its type *C*, is very suitable for the expression of the indefinite subject, in the case of which only the happening is important, still we have to state that the passive voice did not live in the 16th century dialect of Transdanubia, it was not used in everyday spoken language.

The passive verb forms spread from the literary and official language only into the written language of the more educated.

E. E. ABAFFY